

Ercüment Ekrem Talu'nun Eserlerinde Kozmopolitanizm ve Toplumsal Hayattaki Tezahürleri

Cosmopolitanism and Its Manifestations in Social Life in the Works of Ercüment Ekrem Talu

Ahmet Evis*

Öz

Tanzimat Dönemi'nin önemli sanatçılarından Recaizade Mahmut Ekrem'in oğlu olan Ercüment Ekrem Talu (1888-1956); gazeteci, yazar, şair ve düşünce adamı kimlikleriyle Türk edebiyatı tarihi içinde dikkate değer bir yere sahiptir. Cumhuriyet öncesi ve sonrasında aktif şekilde kalem oynatan Talu, Milli Mücadele'yi destekleyen ve yeni rejimin ilanıyla dönemin genel politikalarına uygun eserler veren milliyetçi ve inkılapçı bir duruş sergiler. Toplumsal içerikli eserlerinde Türk toplumunu sosyo-kültürel yönden realist bir içerikle bütünlüklü olarak ve derinlemesine işler. Bu noktada her iki dönemde de toplumsal yapıdaki ticari, kültürel ve siyasi atmosfere yön veren kişileri kozmopolit bir bakış açısıyla ve olabildiğince gerçekçi, tarafsız şekilde eserlerine konu eder. Kişi kadrosunda çoğu tip özelliği taşıyan yabancı uyruklu

Geliş tarihi (Received): 26-08-2024 Kabul tarihi (Accepted): 30-01-2025

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Hatay-Türkiye/ Assoc. Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Science and Letters Department of Turkish Language and Literature. aevis@mku.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-4205-2661

kişiler, eserlerin muhtevasına göre bazen karşıt güç bazen de yapıcı yönleriyle karakterize edilirler. Bu çalışmanın amacı, kozmopolitizm kuramı etrafında Talu'nun muhtelif eserlerini sosyolojik ve edebî değişkenler bağlamında anlamlandırmaktır. Çalışmada yöntem olarak metin merkezli okumalara odaklandım ve dönemin sosyo-kültürel yapısıyla mukayese gerekliliği nedeniyle yer yer sosyolojik ve tarihî verilerden de faydalandım. Yapılan tahliller neticesinde toplumun kozmopolit yapısını oluşturan yaygın yahut etnik grupların genellikle benzer özellikler gösteren tiplerden oluştuğu ve daha çok ticaret, kölelik/hizmet, sağlık, politika gibi alanlarda boy göstererek eserlerin kurgusal ve tematik yapısına yön verdiği anlaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Ercüment Ekrem Talu, kozmopolitizm, toplumsal hayat, edebiyat, modernleşme*

Abstract

Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), who was the son of Recaizade Mahmut Ekrem, a notable artist of the Tanzimat Period, holds a significant place in Turkish literary history as a journalist, writer, poet, and thinker. Actively writing both in the late Ottoman and early Republican eras, Talu supports the War of Independence and adopts a nationalist and reformist stance, aligning his works with the general policies of the new regime. In this context, he portrays the individuals who shape the commercial, cultural, and political atmosphere of the social structure in both periods in his works with a cosmopolitan perspective and as realistically and objectively as possible. Foreign nationals, who often display stereotypical characteristics, are sometimes characterized as opposing forces and sometimes as constructive elements, depending on the content of the works. The aim of this study is to interpret Talu's various works within the framework of the theory of cosmopolitanism, in the context of sociological and literary variables. In the study, I focused on text-centered readings as a method and occasionally benefited from sociological and historical data due to the necessity of comparison with the socio-cultural structure of the period. The analyses revealed that the widespread or ethnic groups forming the cosmopolitan structure of society generally consist of character types with similar traits, and they predominantly appear in fields such as trade, slavery/service, healthcare, and politics, thereby shaping the fictional and thematic structure of the works.

Keywords: *Ercüment Ekrem Talu, cosmopolitanism, social life, literature, modernization*

Extended summary

Ercüment Ekrem Talu, who began his literary career during the Tanzimat Period, is the second son of Recaizade Mahmut Ekrem, a well-known poet of the era. Receiving a good education in his childhood, Talu wrote in various genres including novels, stories, poems, anecdotes, memoirs, travel writings, and newspaper articles. Contrary to his father's artistic approach, he focused on social benefits, aiming to guide the Turkish nation through the challenges of modernization, the turmoil of the war years, and the subsequent problems. As a

journalist, he did not shy away from addressing contemporary issues of his time. Throughout his career, he held numerous official positions. The works of Ercüment Ekrem Talu, reflecting the contemporary developments from the last years of the Ottoman Empire to the proclamation of the Republic, gained significant attention for addressing both popular topics and national, local issues. He initially serialized most of his novels in newspapers before publishing them as books. The general structure of his works reveals a humorous style and consequently, a critical content. Drawing from his experiences, he highlights prominent societal and public shortcomings. Not only does he criticize these issues, but he also indirectly suggests solutions.

He left his mark on Turkish history not just as a writer but also as a devotee for the Turkish cause. During the War of Independence, by exhibiting a nationalist attitude, he often portrayed characters in his novels who played active roles in the liberation efforts. He shapes his works' fictional and thematic structure through the characters he creates. A detailed look at Ercüment Ekrem Talu's artistic approach reveals certain commonalities. The primary commonality in his works is the use of a humorous style. The topics discussed in the narrative, supported by elements of irony, satire, and humor, are presented to the readers through various tension elements and contrasts created in the plot. The main themes and topics in Talu's works include comedic situations arising from misunderstandings, corruption in male-female relationships, sexuality, misdirected Westernization, inheritance issues, criticism of social stratification, and the roles of minorities in social life. While addressing these issues, Ercüment Ekrem Talu creates a large cast of characters. Most of these characters exhibit opposing characteristics in terms of personality, type, or ethnicity. To reinforce the humorous elements in his works, Talu utilizes contrasts such as rural-urban, rich-poor, Muslim-non-Muslim, and Turkish-foreign. Current issues like ostentation, affectation, arranged marriages, and the social position of women are realistically and popularly incorporated into his narratives. Most of his works aim to convey a message or have an educational aspect. The content, derived from individual and social events, often reflects the social, historical, economic, military, and political structure of the period. Hence, it can be comfortably stated that Ercüment Ekrem Talu's works possess content that provides sociological data.

Other commonalities in Ercüment Ekrem Talu's works become evident with the similarities in locations and characters. While the main setting in most of his works is Istanbul, in his stories, he prefers rural places such as villages and towns in Anatolia. The author, who reveals the nightlife and ostentatious life of the city in his works where Istanbul is taken as the centre, draws attention to situations such as poverty, ignorance and unemployment in his stories where the countryside is preferred as a setting. The characters created by Talu in accordance with the types of places he uses are effective in gaining popularity for the author with their unique characteristics in Turkish literature.

The aim of this study is first to identify the minorities in Ercüment Ekrem Talu's works and then illustrate their roles and impacts in social life with excerpts from relevant texts. A descriptive method was preferred, and after a literature review, author, period, and/or text-focused readings were included according to the examined work. Cosmopolitanism has formed the theoretical framework for this study. The characters and social structure in the works have been analyzed

through the core principles of this theory. The analyses revealed that the minorities actively participating in Ercüment Ekrem Talu's works mainly belong to ethnic groups such as Greeks, Jews, Armenians, Russians, Arabs, and Persians, often exhibiting typical characteristics. It is understood that Ercüment Ekrem Talu portrayed these individuals impartially and in accordance with their functionality in social life, considering the conditions of the time. Additionally, it has been identified that, through a cosmopolitan perspective, the works present content that reflect both the development of an ideal society and state, as well as the concept of rootlessness associated with cosmopolitanism, all while taking local context into account.

Giriş

Ercüment Ekrem Talu, roman, hikâye, gazete yazıları, anı, fıkra, şiir türündeki eseriyle yaşadığı çağın sosyal, kültürel, idari, siyasi, politik ve ekonomik yapısına ışık tutar. Hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin çalkantılı ilk yıllarında yaşaması ve toplumcu bir bakışla realist tarzda eserler vermesi, onun eserlerini tarihî bilgiler sunan bir kimliğe büründürür. Bu bakımdan yazarın eserleri, Türk toplum yapısının kültürel bileşenlerini kapsayan bütünlüklü bir okumaya olanak sağlar. Külliyyatı içinde popüler tarzda çokça eserin yer alması ise çağının güncel konularını da eserlerinde işlemesine imkân tanır. Söz konusu hususlardan öne çıkanlar; yanlış Batılılaşma, kadının modernleşme sürecindeki konumu, azınlıkların içtimai hayattaki yeri, marjinal yaşam tarzın sahip tiplerin hayatları, savaş yılları gibi aktüel meselelerdir. Bu hususların bazıları kimi akademik çalışmalarda incelemelere tabi tutulsa da azınlıklara dair kozmopolitik bir bakış açısıyla kapsamlı bir çalışma yapılmadığı dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu makalenin çıkış noktası belirtilen eksikliğe dair açıklayıcı bir içerik sunmaktır.

Ercüment Ekrem Talu'nun sanat anlayışı incelendiğinde öncelikle muhteva ve tematik yapıda öne çıkan ortaklıklardan bahsetmek gerekir. Yazarın hayatı, içinde bulunduğu sosyal çevre, tarihsel olaylar ve benimsediği realist sanat anlayışı belirlenen ortaklıkların temel değişkenleri olarak dikkat çeker.¹ Talu'nun roman türündeki eserleri estetik yönden olmasa da kurgusal bakımdan sağlam yapısal özelliklerle kaleme alınmıştır. Olay örgüsünde neden-sonuç ilişkisindeki mantıksal tutarlılık, kişi kadrosundaki zenginlik, mekân ve zaman unsurundaki kurmaca ile gerçekliğin birbirine yakınlığı, dil ve üsluptaki çeşitlilik söz konusu yapısal başarılarının somut örnekleridir. Ayrıca roman türünün hacimce kapsamlı bilgi/içerik sunma özelliğini de yetkin şekilde kullanan yazar, birçok güncel mesele ve insan tipine dair gerçekçi tasvirler ve değerlendirmelerde bulunur. Misalen sosyal içerikli romanlarında ele aldığı konular şu şekilde sınıflandırılabilir: “Meşrutiyet’ten (1908) sonra birbiri ardına gelen savaşların toplumda açtığı yaralar, karanlık yollardan zengin olan savaş vurguncuları ve yaşadıkları kirliliği hayat, Osmanlı'nın çöküşünde azınlıkların rolü, Müslüman Türk halkının sabırlı, fedakâr ve yardımsever davranışları, yanlış Batılılaşmanın ortaya çıkardığı ahlaki çöküntü ve yozlaşma” (Kara, 2009: 67). Ercüment Ekrem Talu, özellikle roman ve hikâyelerindeki tip temsilleriyle kültürel yozlaşmayı, cahilliği, mirasyediliği, batıl inançları, savaş fırsatçıları, vurguncuları mizahi dille eleştirir. Bu eleştirilerin muhatapları halkın her kesiminden tiplerdir. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi öncesi ve hemen sonrasında azınlıkların eserlerinde bolca yer ettiği görülür. Sosyo-psikolojik

anlamda Türk-yabancı millet mensubu kişiler üzerinden yarattığı bireysel ve toplumsal çatışmaları olabildiğince gerçekçi ve komik unsuru etrafında ilgi çekici şekilde işler. Özellikle dil ve üslup tercihinde kişi kadrosundaki şehirli Türk halkının seçkin zümresini süslü bir dille; taşralı halkı ise ağız özellikleriyle konuştururken azınlıkları kullandıkları bozuk Türkçe ve daha çok içtimai hayat içindeki konum ve tutumlarıyla tasvir eder. Eserlerde sosyal statü, köylü-kentli, cahil-aydın zıtlıkları üzerinden Türk toplumunun panoraması çizilir. Mimariden giyim kuşama, eski materyallerden yeni ve teknolojik cihazların kullanımına, dinî inanıştan seküler bir yapılanmaya uzanan toplumsal dönüşüm komik unsuru etrafında eleştirel bir tavır odağında işlenir. Talu'nun eserleri, toplumsal sınıflaşmanın yarattığı problemler, düşünsel ve gündelik hayattaki çatışmalar, modernleşme sürecinin doğurduğu sorunlu deneyimler gibi hâlâ güncelliğini muhafaza eden mevzuların geçmişteki görünümünü örneklemesi bakımından önem arz eder. Bu bakımlardan kozmopolit bakış açısının sunduğu kuramsal tahlil olanaklarının Talu'nun eserlerini anlamada yol gösterici bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Eserlerinde ideal bir devlet ve toplum tahayyülünün imkânları hem olumlanarak hem de eleştirilerek örneklenir.

Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde Ercüment Ekrem Talu'nun farklı türlerdeki eserlerinden hareketle Batılılaşma konusunun ve olay örgüsünde fonksiyonellik taşıyan azınlıkların toplumsal hayat içindeki rollerine kozmopolitizm kuramı etrafında değinilecektir. İçtimai hayata katkıları, kültürel deformasyon, ticarî hayattaki konumları, işgal yıllarındaki tavırları ve Batılılaşma sürecindeki etkileri odağında eserlerden yapılacak alıntılarla edebiyat ve sosyal gerçeklik arasındaki bağ anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Kozmopolit bir devlette toplumsal yapının iyileştirmesi için yapılması gerekenler temsili düzeydeki örnekleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Kozmopolitizm ve edebiyat

Kozmopolit kavramı, Antik Yunan felsefesinden itibaren kullanılmış ve daha sonraları sosyoloji alanında kozmopolitizm adıyla kuramlaşmıştır. Klasik sosyoloji ekseninde toplumun izahına yönelik E. Durkheim, A. Comte gibi isimlerin kuramları 21. yüzyıldan itibaren daha modern ve disiplinlerarası bir düzleme taşınır. Kosmos (evren) ve polites (vatandaş) sözcüklerinin birlikteliğinden türetilen kosmopolites terimi özünde bir gerilim yahut çatışma barındırır (Benhabib, 2017: 23). Kaldı ki bu çatışmanın özneleri evrensel-yerel, çoğunluk-azınlık, yaygın-otantik vb. sınırlamalar altında somutluk kazanır. Ortak bir coğrafyada yaşam süren farklı milletlerden, dinden yahut daha minör özgüllüklerden doğan çift yönlü etkileşim beraberinde çeşitli gerilimlerin/çatışmaların ortaya çıkışına zemin hazırlar. Bu gerilim unsurları devlet, ulusçuluk, vatandaşlık, yurtseverlik gibi kavramların şekillenmesi ve dönüşümünde doğrudan etkili olarak çeşitli siyasal, felsefi ve kültürel çözüm önerilerinin teşkilinde belirleyici bir faktöre dönüşür. Bu doğrultuda kozmopolit bakış açısı; saygı, hoşgörü, fayda, insan hakları, cumhuriyet, demokrasi, tek dünya devleti tahayyülü gibi bireyden topluma doğru genişleyen kavram ve yaklaşımların ortaya çıkmasına vesile olur. I. Kant'ın evrensel sivil bir toplumu hedefleyen “ebedi barış” fikri, Stoacı kozmopolitizmin sınırlarını aşarak cumhuriyetçi mantıkla sivil bir anayasayı kozmopolit amaçlara hizmet edecek evrensel ve milletlerarası bir yasal düzenin teşkilini teklif eder (Duva, 2022: 280-281).

Kozmopolitanlık günümüzde sosyoloji dışında uluslararası ilişkiler, ekonomi, edebiyat gibi birçok sosyal bilimlerde dalında disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Literatür içinde kozmopolitanizm gerek tanımları gerekse işlevi yönüyle en genel hâliyle iki odakta açıklanabilir. Bunlardan ilki felsefi ve etik düzlemde “tek bir dünya devleti/vatandaşlığı” ideali temsil ederken diğeri ise karşıt bir tutumla köksüzlükle eş anlamlı kullanılır. Belirtilen eğilimleri çıkış noktaları ve fonksiyonellikleri bağlamında kısaca açıklayacak olursak tek dünya devleti ideali, daha çok ütöpik bir görünümde olsa da uzun süre sosyolojik düzlemde toplum-devlet-vatandaş ilişkileri etrafında tartışılır. Kozmopolitliğin köksüzlük olduğu fikri ise daha çok milliyetçilik düşüncesi ile bağlantılıdır. Şöyle ki Fransız İhtilali ile başlayıp 19.yüzyılda ivme kazanan milliyetçilik akımları ve ulus-devlet anlayışı özellikle imparatorluklar üzerinde yıkıcı etkiler yaratır ve kozmopolitliğin bir köksüzlük olduğu düşüncesini perçinler. Ne var ki bu algı 1960’lı yıllardan itibaren zayıflayarak ekonomik, politik ve ahlaki değerler etrafında yeniden önem kazanır. Bu bakımdan kozmopolitanizmin tarihsel süreçte bazen düşünsel bazen de pratikte her daim güncelliğini korumaktadır çıkarımında bulunabiliriz. Postmodernizmle beraber popülerlik kazanan çokkültürlülük, kozmopolitanizme yönelik özgün yaklaşımların önünü açar. Konumuza uygunluğu bakımından “kültürel çeşitliliği ve çoğulluğu öne çıkararak bunların yok edilememesi gerektiğini savunan “kültürel kozmopolitanizm” (Scheffler, 1999: 256-257) ile yerelleşme evrenselliği harmanlayan bir işleve sahip olan “yeni kozmopolitanizm” de anılan yaklaşımlara örnek gösterilebilir. Beck’in “köklü kozmopolitanizm” (2002: 18-19) şeklinde tanımladığı yaklaşım ışığında kozmopolitan bakış, ötekileri hem farklı hem de aynı şekilde değerlendirmeyi zorunlu kılar (Beck ve Grande, 2007: 71). Benzer bir alternatif yaklaşım ise Tarrow tarafından “köklü kozmopolitiklik” (Tarrow, 2008: 119) kavramı etrafında açıklanır. Bu yaklaşıma göre bireylerin kozmopolit tutumları önemli buldukları ötekilerle ilişkilerince biçimlenir. Böylelikle kavram, mahallilikle çoğulculuğun birlikteliğine işaret eder. Dolayısıyla kozmopolitanizm, insanlık tarihinde yaşadığı toplumsal dönüşümlerin etkisiyle tekil/evrenselci anlamı görünümünden sıyrılarak çokkültürlü kozmopolitanizme veya bağlamsal kozmopolitanizme dönüşmüştür (Özyurt, 2009: 66, 70, 86). Appiah’ın kozmopolitik bağlılık olarak tanımladığı benzer yaklaşım ise çoğulculuğa duyulan bağlılığın kendisidir (Appiah, 2017: 156). Bu yaklaşıma göre kozmopolitanlık, taraf olmak yerine insani çeşitliliği desteklemeyi, öteki ile dayanışmayı ve tüm bunların yanında mahalli kimlikten kopmamayı temsil etmektedir (İstanbul Alisbah, 2022: 2496). Tüm söylenenler kozmopolitikliğin tarihsel süreçte önceleri karşıt iki kutup şeklinde tartışıldığını sonraları ise daha ılımlı yaklaşımlarla evrensel yereli buluşturmaya amaçlandığını göstermektedir. Zira “kozmpolitanizm, kişinin içinde yaşadığı topluluğa ilişkin özel bağlarını göz ardı etmekte gerekli olan ahlaki enerjiyi üretmeyecek kadar soyut kalmaktadır. Milliyetçilik ve kozmopolitanizm birbirini beslemekte ve güçlendirmektedir. Zira birinin sınırlanması diğeri sahte meşruiyet kazandırmaktadır” (Görüroğlu ve Güneş, 2023: 90). Ayrıca günümüzde kozmopolitik tavır ve tüm insanlığın muhatap olduğu problemler, farklılıkları bir kenara bırakmayı ve çözüm önerileri yaratmayı amaçlamaktadır. Post-postmodern eğilimler, metamodernizm gibi yeni kuramsal girişimler bu arayışın doğal neticeleri olarak değerlendirilebilir. Bu bakımlardan bir kişinin kozmopolit olup olmaması, gerçek ikametga-

hından çok dünyaya nasıl baktığı veya daha spesifik olarak kendini dünyada nasıl konumlandırdığıyla ilgilidir (D’haen, 2021: 78).

Edebiyat alanında kozmopolitanizm, 19 ve 20. yüzyıllarda modernleşme çabaları, yabancılaşma, öteki, kültür, toplumsal dönüşüm, etnik grupların yaşantıları gibi felsefi, sosyolojik ve psikolojik değişkenlerin biçimlendirdiği konu ve temalar etrafında eserlerde somutluk kazanır. Güncel literatür içinde kozmopolitliğin farklı dünya dilleri üzerinden anlamlandırılmaya çalışıldığı ve bu doğrultuda edebiyata olan etkisi hâlâ tartışılmaktadır. Örneğin Verbaal’a (2019: 12) göre Latince, Batı Avrupa’nın edebî evreninin kozmopolit dili olarak düşünülmelidir, bu da Latin edebiyatının kozmopolit bir edebiyat olduğu anlamına gelir. Aynı şey İslam dünyasının edebî evrenindeki klasik Arapça, Güney Asya’daki Sanskritçe, Doğu Asya’daki klasik Çince ve Doğu Avrupa’daki (Bizans) Yunancası için de geçerlidir. Dolayısıyla “kozmpolit” dil veya edebiyat; dünya, küreselleşme ve kozmopolitik kavramlarını bir araya getirerek bir “dünya” dili veya edebiyatına eşdeğer değildir. Kozmpolit, kendi içinde edebî bir evren oluşturan, kendi kurallarına ve güçlerine itaat eden, ancak aynı zamanda diğer edebî evrenler için de biçimlendirici olan dil ve edebiyattır. Kozmpolitliğin kelime anlamından hareketle edebî kozmpolitlik “tek bir edebî dilin baskın olduğu geniş, kültürlerarası, dillerarası, politik olmayan bir alanı” (Beecroft, 2015: 105) amaçlarken edebiyatın siyasal güçle bağının bulunması ve hatta böylesi bir yaşam biçimini oluşturmaları bu amacın güvenilirliğini tartışmalı bir hâle getirerek modern öncesi bir edebiyat bağlamında anlamlı görünür (Gould, 2008: 535). Dolayısıyla edebiyatta kozmpolitlik tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi net bir şekilde tanımlanamamış fakat hem yapıcı hem de ayrıştırıcı taraflarıyla ele alınan kuramsal tartışmaların konusu hâline gelmiştir.

Edebiyatın kurmaca ve nesnel gerçekliği kendine referans alması; toplumsal, siyasal, ekonomik, teknolojik vb. dönüşümlerden hareketle şekillenmesi genel kabul gören edebî bir kozmpolitlik durumun/tanımının varlığına da engel olmuştur. Türk edebiyatında toplumsal yerginin, kültürel bağlamda Doğu-Batı çatışmasının, çok kültürlülüğün ve milli hassasiyetlerin bolca işlenmesi ve bunların bir şekilde yukarıda belirtilen dönüşümlerle ilintili olması eserlerin kozmpolitlik bir düzlemde incelenebileceğini düşündürür. Kaldı ki Türk edebiyatı, Türk tarihinde yaşanan köklü siyasi değişimler, farklı milletleri bünyesinde barındırma ve bunun neticesinde beliren kültürel etkileşimler ile özellikle nesir türünde kozmpolitliğin tartışılabileceği bir birikim oluşturur. Nitekim bu noktada çok uluslu olmanın yarattığı etki ayrıca dikkate değerdir.

Çok uluslu devletlerin milliyetçilik akımının etkisiyle yaşadığı sancılı süreçler edebiyatın da temel meselelerinden birine dönüşerek hatırı sayılır bir külliyyatın teşkiline ön ayak olur. Türk tarihinde modernleşme çabalarının yoğun şekilde görüldüğü Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinde kozmpolitliğin dolaylı şekilde ve daha ziyade çeşitli çatışma unsurları çevresinde edebî eserlerde işlendiği görülür. Azınlıkların içtimai hayattaki yeri, toplumsal dönüşüm, savaş odaklı milli bir edebiyat anlayışı, resmî Batılılaşma politikaları bu dönemlerde tezli, kanonik, popüler ve fayda odaklı eserlerin kaleme alınmasında etkili olur. Estetik bakımdan sorunlu olan bu eserler, kaleme alındıkları devrin sosyal gerçekliğine ışık tutmaları bakımından önem taşırlar. Ercüment Ekrem Talu da eserlerinde Türk toplumunun kozmpolit yapısına ışık tutan bir içeriğe yer vererek kozmpolitizmin çokkültürlülük,

“öteki”ye bakış, yerellik-evrensellik tartışması ve modernleşme gayretleri etrafında bir tutumla sanat anlayışını pratiğe döker. Özellikle azınlıkları birçok eserinde merkezî bir konuma taşıması, toplumsal aksaklıkları realist biçimde sunumu ve Türk toplumunun Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde takındığı milliyetçi tavrı çok kez eserlerinde ortak bir kompozisyon şeklinde işleme Talu’nun eserlerini kozmopolitanizme uygun bir kimliğe büründürür.

Toplumdaki çokkültürlülüğün yarattığı kültürel çatışmalar ve eserlerin sosyal zamanı gereği ele alınan Doğu-Batı çatışması Talu’nun eserlerine akseden kozmopolitik bakışın değişkenleri olarak öne çıkar. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlıkların yaşam biçimi ve Türk toplumuyla olan münasebetleri çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur.

2. Ercüment Ekrem Talu’nun eserlerinde azınlıklara kozmopolitik bakış

Ercüment Ekrem Talu, kaleme aldığı farklı türden eserlerinde sosyal gerçeklikten kopmayarak toplumsal fayda odaklı eserler kurgular. İçinde bulunduğu toplumun sorunlu yönlerini realist şekilde gözler önüne sererken Türk toplumunun yaşadığı kültürel dönüşümü mizahi bir üslupla işler. Kozmopolit bir yapıda olan Osmanlı Devleti’nde gerçekleşen kültürel dönüşümün başat aktörlerinden biri de kuşkusuz ki azınlık konumundaki vatandaşlardır. Özellikle ulus-devlet anlayışına sahip milletlerde kozmopolitliğin yol açtığı gerilim “gündelik yaşamın bilincini ve kimlikleri dönüştürmektedir. Küresel sorunlara ilgi, günlük yaşam deneyiminin ve insanların ‘ahlaki-yaşam dünyası’nın parçası olmaktadır” (Beck, 2002: 17). Tanzimat Dönemi, I. Dünya Savaşı yılları, Cumhuriyet’in ilanı sonrası devlet eliyle gerçekleşen Batılılaşma politikaları, farklı milletlere/dinî inanca sahip kişileri dönemin edebî eserlerinde öne çıkarır. Talu da özellikle roman ve hikâyelerinde bu kişileri Türk içtimai hayatındaki rol ve etkileri etrafında işler. Eserlerden örneklere geçmeden evvel Türk toplumunda yer alan azınlıklara dair genel bir izah yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Azınlık kavramı sözlükte, “Bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk; ekalliyet” (TDK, 2024) şeklinde tanımlanır. Söz konusu tanıma paralel olarak tarihsel süreç içinde Osmanlı’daki azınlıkların ırklarına göre değil de daha ziyade dinî inanışlarına göre adlandırıldıkları bilinmektedir. Bunun temel nedeni ise İslam hukukuna dayalı bir devlet anlayışının varlığıdır. Resmîyette “sâir milletler”, “mîlel-i gayrimüslime”, “Devlet-i Osmâniyye’nin bil-cümle tebaa-i sâdıkası” gibi isimlendirmeler söz konusu ayrımın yaygın kullanımlarını gösterir (Kenanoğlu, 2007: 59).

Yüzyıllar boyunca hem Doğulu hem de Batılı devletlerin fethiyle bünyesine farklı milletlerden insanları dahil eden Osmanlı, kozmopolit bir devlete dönüşür. Her daim Türklük kimliğini muhafaza eden Osmanlı, özellikle İslamiyet’in kabulü ve Batılılaşma çabalarıyla çokkültürlü bir kimlik kazanır. Cumhuriyetin ilanı, Osmanlı Devleti’nin politik ve idari düzenini reddetse de yapılan antlaşmalar nedeniyle kimi meseleler kısa vadede çözüme kavuşturulamaz. Bunlar içinde öne çıkanlardan biri azınlıklar mevzusudur. Tarihsel süreçte çokkültürlülüğün kazandırdığı birikim yanında daha ziyade politik nedenlerle azınlıklar toplumsal düzeyde bir problem olarak da değerlendirilmiştir. (Bali, 1998: 80) Bu durumun dönemin edebî eserlerinde de kendine kısa süre içinde yer bulur.

Ercüment Ekrem Talu, eserlerindeki kişi kadrosunu oluştururken farklı milletlerden birçok tip kullanır. Bunları niceliklerine göre Yahudi, Rum, Ermeni, Rus, Arnavut, Arap ve Acem şeklinde genel bir tasnifle belirlemek mümkündür. Bu sınıflandırma, kurgudaki işlevlerine göre kendi içinde Müslüman² ve gayrimüslim azınlıklar biçiminde de değerlendirilebilir. Nitekim Müslüman azınlıkların Türklerle ortak bir kültür taşımaları, genellikle yardımcı karakterler olarak kişi kadrosunda rol almalarını sağlar. Gayrimüslimlerin ise o dönemde ticari hayattaki zenginliklerin yine genel bir bakışla illegal durumlara dayanmasıyla karşıt güç/olumsuz tipler şeklinde olay örgüsüne etki etmelerine neden olur. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Söz konusu tipolojik tasnifte Türkler iyi, azınlıklar kötü tarzında bir genelleme yapmak yazara ve eserlerine haksızlık olacaktır. Keza Talu'nun birçok öyküsünde Türk kökenli olup yaptıkları yanlış işler yahut davranışlarla eleştiriye tabi tutulan pek çok tip de bulunur. Ne var ki bunlar, çoğunlukla münferit düzeyde kendisine yahut çevresine zarar verir. Devletin bekasına yahut köktenci bir yıkıma sebebiyet verecek eylemlere doğrudan dâhil olmazlar. Çapkınlık, cahillik, yoksulluk, sonradan görmelik gibi durumlarla içine düştükleri zor ya da komik hâller, Türk tiplerinin eleştirildiği noktalar olarak öne çıkar. Ayrıca gayrimüslim azınlıkları temsil tiplerden bazılarının yazar tarafından olumlanarak kurguda aktif şekilde rol aldıklarını hatırlatmakta fayda vardır.

Talu'nun eserlerindeki azınlıklar, öncelikle meslekleri odağında olay örgüsünde işlevsellik gösterirler. Çoğu tahsilli ve zengin olan bu tipler tüccar, tefeci, doktor, eğlence mekânı sahibi kişilerdir. Belirtilenler hâricinde hizmetçiler, hayat kadınları, vurguncular, savaş kaçakları gibi tipler de kişi kadrosu içinde dikkat çeker. Farklı meslekler; eserlerdeki mekân, kişi kadrosu, dil ve üslup kullanımlarını zenginleştirerek metinleri eğlenceli ve farklı disiplinlerle okumaya müsait hâle getirir. Kozmopolit bir bakış ile değerlendirecek olursak söz konusu azınlıkların özel ve kamusal hayatların her noktasında yer alarak Türk toplumuna özellikle kültürel bağlamda çeşitlilik kazandırdığı söylenebilir. Tersî yönde etkileriyle ve daha çok münferit olaylar etrafında kimi azınlıkların çoğunlukla gündelik hayatta ve toplumsal anlamda yarattıkları problemler de eserlerde sıkça işlenir. Bu etmenler daha çok Batılılaşma gayretleri, sosyal statü ve eğitim durumlarındaki farklılıklar üzerinden çoğunlukla ironik yer yer de didaktik bir içerik eşliğinde okurların dikkatine sunulur. Bu husus, kozmopolitliğin evrensellik-yerellik çatışması etrafında anlamlı görülür. Daha önce de vurgulandığı üzere onun eserlerinde olumlu yönleriyle karakterize edilen azınlıklar da yok değildir. Özellikle Acem ve Arap tipler belirtilen istisnalar olarak gözlemlenir. Üstelik bu kişilerin şahıs kadrosunda başkişi konumuna yükselterek olayların merkezine taşınması da dikkate değerdir. Bu durumda kuşkusuz ki ortak bir din ve medeniyet dairesinde buluşma, yüzyıllarca süregelen bir Türk-İslam kimliği yaratma çabaları etkilidir.

Talu'nun eserlerinde olay örgüsü ve başkişi üzerinde yer yer menfi etkiler oluşturan Rum, Yahudi, Ermeni, Rus, Arnavut gibi farklı etnik kimliklere mensup azınlıklara şahıs kadrosu içinde sıkça yer verilir. Örneğin Tanzimat Dönemi'nin kültürel bunalımlarla sınındığı süreçte, toplumsal çözülme pekiştirecek yaşantılara yol açacak minvalde eylemlerde bulunmaları, ardından I. Dünya Savaşı yılları, Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerindeki faaliyetleri, bazen dolaylı bazen de doğrudan tecrübelerle eserlere yansır. Öte taraftan Talu'nun eserlerindeki

azınlıkların toplumsal veya kamusal alandaki konumlarına göre farklı yönlerden de ele alındığı görülür. Çoğu mekân sahibi olan, genellikle eğlence yerleri işleten azınlıkların devamlı müşterileri daha ziyade zengin Müslüman Türklerdir. Bu mekânlarda çalışan kadınlar ise genellikle Yahudi, Rum veya Haraşo olarak bilinen Ruslardır. “Haraşo kadınların çalıştığı sık/pahalı eğlence mekânlarının müşterileri, genellikle son dönem Osmanlı edebiyatında alafranga züppeyle özdeşleşen hovardalardır. Ancak bu züppeler/hovardalar, yanlış Batılılaşmanın sembolü olarak değil, alafranga eğlence mekânlarının (kimi zaman mirasyedi) tüketicileri olarak yansıtılır” (Tek, 2021: 348). *Kundakçı* romanının başkişisi Şekip de bu tanıma tam olarak uymaktadır. Romandaki olay örgüsü, dönemin Beyoğlu’nda mirasyedi, züppe tiplerinin eğlence mekânlarındaki deneyimlerini ve akabinde ortaya çıkan trajik ve trajikomik olay yahut durumları çarpıcı şekilde ele alır. Romanın kişi kadrosundaki azınlıklar hem olumsuz hem de mağdur tiplerden meydana gelir. Mekân-insan ilişkisi bağlamında derinlikli okumalara imkân tanıyan muhtevada Beyoğlu’nun parıltılı dünyasındaki tüketicileri çoğunlukla varlıklı Müslümanlar-ken hizmet verenler ise Rum, Ermeni, Rus, Karabağlı gibi farklı ırklardan gayrimüslimler ya da dönmelerdir. Talu, bu tiplerin sıklıkla boy gösterdiği Beyoğlu’nu ve çalıştırdığı mekânları âdeta bir batakhane olarak tasarlar. Toplumdaki ahlaki çözülüşün müsebbibi her ne kadar bu azınlıklar olarak gösterilse de çalıştırılan mekânlardaki mirasyedi Türk müdavimler de birer “kundakçı”ya dönüşürler (Ayhan, 2008: 39). Romanın başkişisi Şekip’i sembolik anlamda kundakçı yapan temel sebep, çevresindeki kadınların samimi duygularını, yalnızlıklarını yahut içinde bulundukları zor durumları kötüye kullanarak onları çeşitli vaatlerle tuzağa düşürmesidir. Sinsi planlarını hayata geçirmek içinse Beyoğlu’nun seçkin, gösterişli mekânları onun gibi tipler için bulunmaz bir yerdir. Talu, eserinde mirasyedi, Batı özentisi tiplerin yaşantılarına dair çokça ayrıntıya yer verir. Bunların çoğu Türk kültür ve yaşayışına ya hiç dâhil olmamış ya da dahil olanlar toplumda kabul görmemiştir. Mekân tiplerinden insan profiline, kıyafetten yeme-içme alışkanlıklarına, konuşmadaki dejenerasyondan dinlenen müzik ve/ya müzik aletlerine kadar pek çok unsur, anılan tiplerin elinde âdeta toplumsal yozlaşmanın silahına dönüşür. Örneğin; şampanya, fokstrot isimli dans, barlar, dansingler, piyano vs. Batılı kültürün şeklen taklidini imleyen unsurlardır. Özetle “romanın genelinde yanlış batılılaşmanın toplum üzerindeki travmatik etkileri ahlaki yönden çöküntü, cinsel yozlaşma, aile mefhumunun önemszenmeyişi ve intihar şeklinde kendini gösterir” (Demircan, 2015: 330).

Kundakçı romanında azınlık tiplerin hem olumsuz hem de mağdur tiplerden oluştuğu görülür. Eserde Yeşil Yuva (Le nid vert) adıyla tasvir edilen mekân, Dumbayuf isimli Karabağlı çarlık Rusya’sı savaş zengini eski bir Moskof miralayına aittir. Kendi menfaatini her şeyden önde tutan bu adam, Yeşil Yuva’yı açabilmek için idam edilmiş eski silah arkadaşlarından Kont Şumireska’nın karısı Kontes Sonya Şumireska ile evlenmiş ve kadının birikiminden elde ettikleriyle o muhitin en bilindik işletmecilerden biri olmuştur. Şekip gibi kadın düşkünü tiplerden zenginliğini perçinleyen Dumbayuf, Yeşil Yuva’da savaş ortamından kaçan genç fakat alımlı Haraşo/Rus kızları çalıştırır. Bu mekânda çalışan kızlardan biri de Nadya’dır. Çalışkan, ahlaklı, gururlu, alımlı şekilde tasvir edilen genç kız, samimi duygular besleyerek Şekip’e hislerini açar. Fakat Şekip’in kadınlara yönelik doyumsuzluğu sebebiyle önce bekâretinden olur akabinde terk edilmesiyse canına kıyar:

Ceset, Gülhane Parkı'nın ağaçlıklı ve تنها bir bucağındaki çimenlikte arka üstü yatarken devriye gezen bekçiler tarafından bulunmuş zabıtaya derhâl ihbar edilmişti (...)
Merkezde bilhassa celp edilen Hemşinli bir garson memurun uzattığı Rusça yazılı kâğıda baktı, münthirenin hüviyetini okudu: Nadya Yuvonova, yirmi dört yaşında...
Odessalı! (Talu, 2023: 45-46)

Alıntıda dikkat çeken nokta, yaşanan menfi olayın sadece etnik sebeplere dayandırılmadan, tamamen insani duygular etrafında resmedilmesidir. Ne var ki intihar eden kişinin savaştan kaçmış, yabancı kimliğiyle yalnızlık duygusuna kapılmış ve kendine hayat arkadaşı arayan bir genç olması, azınlıkların toplumsal manada yaşadığı trajik durumlara işaret eder. İşin dolaylı müsebbibi olan Dumbayuf, söz konusu ölüme rağmen işletmesini çalıştırmaya devam etmiş, tek kaybı bir daha mekânına gelmeyen müşterisi Şekip olmuştur. Romanda yer alan bir diğer azınlık tipi olan Ardaşuz Tık Nefesyan, Şekip Bey'in doktorudur. Özel muayenehanesinde yasak ilişkiler sonrasında ortaya çıkan ve toplum tarafından yadırganacak durumları yüksek ücretler karşılığında tedavi adı altında örtbas eder. Kürtaj, bekaret ameliyatları doktorun illegal ve kayıt dışı olarak yaptığı işlerin başında gelir. Ayrıca hastalarını yaptığı işler sonrasında tehdit etmekten de çekinmez. Şekip Bey'in adalarda tanışıp hamile bıraktığı Belkis Hanım'ın bebeğini alır: “-Ben bu işi etmez idim. Lakin cenabınızı bunda gönderen beyin hatırası benim için pek büyüktür. Olmaya ki hiç kimsee bir laf deeseniz. Sonrama hükümete aks edincez sizi için de beni için de fenadır. Hem korkarım ki kocanız da haber alır ise düpedüz “iskandal”, yaniya ki kepezelik olur!” (Talu, 2023: 67). İnsanların zor durumlarından istifade eden, çıkar sağlayan ve aynı zamanda onları tehdit etmekten de çekinmeyen Ardaşuz Tık Nefesyan, kişi kadrosu içinde olayların seyrinde belirleyici etkilere sahip kart karakter niteliğindedir. Sonuç olarak *Kundakçı* romanı, toplum içinde yaşayan fırsatçı, vurguncu, düşük ahlaklı tipler yanında genç, tecrübesiz ve iyi niyetli azınlıkları iç içe işleyen bir eser olmasıyla dikkat çeker. İçtimai hayattaki tesirleriyle anılan kişileri oldukça gerçekçi şekilde işleyen Talu, bu eser üzerinden dönemin azınlıkları hakkında bilgiler vererek etnik unsurların dünü ve bugününe dair açıklayıcı bilgiler sunmuş olur. Ayrıca eserde özenti, mirasyedi Türk tiplerinin varlığını çeşitli şekillerde örnekleyerek toplumsal yozlaşmanın nitelikli bir örneğini de işlemiştir. Eserin sonunda Şekip'in yaptıklarından duyduğu pişmanlık ve intiharı, çaresizlik ve ödenmesi kaçınılmaz bir bedel olarak vurgulanır. Bu durum, okurlara verilmek istenen mesajın/dersin ta kendisidir. Kozmopolitliğin kültürel çözülme üzerindeki etkisi şeklinde okunabilecek bu olaylar daha ziyade eğitimsizlik, sonradan görmelik, kurumlara yönelik denetimsizlik ve ahlaki düşkünlüğün bireysel örneklerini temsil etmektedir.

Talu'nun 1927 yılında kaleme aldığı *Gün Doğmayınca* eserinde yer alan azınlıklar, diğer roman ve öykülerindeki özellikleriyle benzer şekilde karakterize edilir. On dokuz hikâye ve üç perdelik bir piyesten müteşekkil eserde dönemin toplumsal yapısı ve gündelik yaşantısı komik unsuru etrafında derinlemesine işlenir. Ayrıca “yerli kültür ve insanların ağırlıkta olduğu hikâyelerde Rum, Arnavut, Yahudi, Arap, Acem, Çerkez, Boşnak gibi azınlığa mensup tipler ağız özellikleri ve kültürel motifleriyle canlandırılmıştır” (Karadeniz, 2021: v). Çoğu zengin, statü sahibi olan bu azınlıklar “Gün Doğmayınca” piyesinin sonunda içtimai hayattaki konumları etrafında ele alınırlar. Ticaretteki dalavereleri kurgu neticelenirken halkın

geneline yansıyan hatalardan duyulan pişmanlıkla ortaya çıkar: “Yahudi, Rum, Ermeni, Karamanlı esnaf o ana kadar yaptıkları hilekârlıkları sayıp döküyor, yüksek memurlar bigayr-i hakkın almış oldukları ikramiyeleri, maaşları iadeye şitaban oluyorlardı” (Talu, 2021a: 77).

Gece saatlerinin sonlanmasına rağmen günün doğmayışıyla insanların panikleyişi ve çaresizlikleri sembolik düzeyde toplumsal yozlaşmayla özdeşleştirilir. Böylelikle toplumdaki ahlaksal çözülme milletin üzerine çöken bir karanlık olarak somutlaştırılır. Piyeste bitmek bilmeyen karanlığın sorumlularından biri olarak görülen kimi gayrimüslim azınlıkların özellikle ticari hayattaki dolandırıcılıkları, savaş vurgunculukları alıntıdaki söylemlerle öncelikle somut şekilde gösterilmiş ardından mizahi bir üslupla eleştirilmiştir. Yazıldığı dönemin sosyo-kültürel manzarasından yoğun izler taşıyan eserde, azınlıkların içtimai hayat içindeki rol ve faaliyetleri vurgulanır. Elbette belirtilen sorunları tüm azınlıklara mal etmek gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü olay örgüsünde Türklerin saflığı da dolaylı şekilde yerilir. Eser, kozmopolitliğin amaçladığı ideal vatandaş/birey profilinin noksanlığının neticelerini imlemesi bakımından dikkate değerdir.

Doğu medeniyetine mensup etnik gruplar da Talu’nun eserlerinde olumlu ve oldukça realist bir tavırla sunulur. Yazarın en sevilen tiplerinden olan Meşhedi; İranlı, ağzı laf yapan, abartıyı seven, nüktedan, nargile düşkün ve eli açık biridir. Bu özellikleriyle geleneksel Türk tiyatrosunda Cabbar Ağa, Gaffar Ağa, Baba Nukud gibi isimlerle tanınan, gezmiş-görmüş, eğlence düşkünü Acem tipinin (And, 1969: 209) devamı, güncellenmiş hâli şeklinde tanımlanabilir. Meşhedi, yazarın külliyatı içinde önemli yere sahip bir dizi eserinin başkişilerindendir. Başka bir deyişle eserlerdeki görünümüyle Meşhedi; toplum içinde aranan, sevilen, muhabbetinden keyif alınan geçmişten o güne dek süregelen Türk tiyatro kültüründeki Acem tipinin modern hayattaki temsilidir.

Talu’nun eserlerinde Meşhedi Cafer olarak tanınan tip, bilindik özelliklerine ve dönemin ortamına uygun şekilde “Acem’in yaptığı gibi yüksekte atar, palavracıdır. Ayrıca İran’ın ve insanların her yerden ve herkesten üstünlüğünü savunur. Abartıcı ve palavracı olduğu bilindiği için sık sık köşeye sıkıştırılır ve altta kalmamak için vereceği cevaplar merakla beklenir. Her seferinde beklentileri boşa çıkarmaz ve dinleyenlerini kahkahaya boğar” (Öktemgil Turgut, 2018: 368). Dolayısıyla Ercüment Ekrem Talu’nun mizah edebiyatındaki yerini sağlamlaştıran Meşhedi tipi, geleneksel Türk kültürü ışığındaki temsiliyle olumlu bir tip olarak çizilmiştir, denebilir. Bu durum, yazarın azınlıklara yönelik tutumundaki tarafsızlığa işaret ettiği gibi sadece günün şartlarına bağlı kalmadan farklı milletlerden insanların içtimai hayattaki yaşantılarına ışık tutması bakımından anlamlı görünmektedir. Ayrıca Batılılaşma politikaları nedeniyle özentili tiplerin sayıca artması, milli kültürden uzaklaşılması ve kolektif hafızayı yok sayan sözde yenilikçi eğilimlerin ortaya çıkışı anılan tip ve türlerin hatırlatılmasıyla milli benliğin muhafazasında olumlu etkiler yaratmıştır, denebilir. Bu husus kozmopolitizmin tek devlet düşüncesiyle paralellik göstermektedir.

Meşhedi serisinde yarattığı özgün tiplerle Cumhuriyet Dönemi’nde oldukça ün kazanan Talu, yine aynı seri içindeki eserlerinde klasik/geleneksel Türk tiyatrosunda yer alan ve çoğu zaman karışık güç olarak çizilen Yahudi/Cud tipini de örnek alarak kişi kadrosundaki Yahudileri, kanıksanmış özelliklerine büyük oranda benzer şekilde tasarlar. Türk toplumuna yönelik

olumsuz tavrı, bozuk Türkçesi, menfaatçi yapısıyla Ortaoyunu ve Karagöz ile metinlerarası bir ilişki kurulur. Örneğin *Meşhedi ile Devrialem* eserindeki Yahudi tipi belirtilen özelliklerin neredeyse tamamını bünyesinde taşır. Kurgunun Amerika’da geçen kısmında Yahudi Moiz Efendi tarafından bölgedeki Türklerden hareketle sembolik bir göndermeyle genelleme yapılır: “Türkiye’de ehaliyi şalvarlı, kavuklu, her bir Turku yüz karılı, Ermeniye, Urumu, Yahudiyi keyfi istedikca kazığa geçirir, doğrar, kebab yapar da yutar biliyorlar. Boyle saf, hiyar gibi adamlara neler yutturulmaz bel!” (Talu, 1943: 126). Alıntıyı önemli kılan nokta, sadece iki tür arasındaki metinlerarası yakınlık değildir. Buradaki esas vurgu, kültürel anlamda Türklerin barbar, saf ve medeniyetten yoksun olarak düşünülmesi, bu yönde bir empoze çabasının varlığı ve azınlıkların sosyo-kültürel bağlamda diğer milletlere Türkleri karalayarak onlarda bu yönde olumsuz bir algı yaratmasıdır. İlgili kısım, kozmopolitliğin evrensellik ilkesine ters düşen ve köksüzlük tanımına uygun görünen bir örnek şeklinde değerlendirilebilir.

Ercüment Ekrem Talu’nun *Gün Batarken* (1922) romanı kozmopolitliğin köksüzlükle olan bağını savunan düşünceyi destekleyen bir içerik sunar. Ulusçu bakış açısının hâkim olduğu eserde milli olan ve olmayan kişiler karşı karşıya getirilerek bir gerilim yaratılır. Romanın başkişilerinden Karamanlı kurnaz Rum genci Cingözoğlu Prodromos, kurgu içindeki misyonu ve başkişi Hilmi Bey’e tesirleri ile karşıt güç olarak çizilir. Savaş yıllarının yarattığı fırsatçı, menfaatçi tiplerden biri olan Rum gencin Ahmet Rasim’in *İstanbul Mektupları*’nda anılan Rum iş adamı Prodromos Bodosakis Athanasiadis olması kuvvetle muhtemeldir. Zira romanda geçen olaylarla *İstanbul Mektuplar*’nda anlatılanlar arasında ciddi benzerlikler bulunur (Tarım, 2022: 17). Roman, I. Dünya Savaşı yıllarının zorlu şartlarında Nevşehir’den İstanbul’a uzanan ve Yüzbaşı Hulki Bey ile Cingözoğlu Prodromos arasında yaşanan çıkar odaklı ilişkiler üzerine kurgulanır. Başlarda idealist bir asker olarak tanıtılan Hulki Bey, içine düştüğü maddi darboğazdan kurtulmak için Rum gençten borç ister ve nihayetinde oğullarını askere göndermek istemeyen Rumlardan rüşvet alarak işini kötüye kullanmaya mecbur kalır. “Böylece Hulki Bey’in maddi yükselişi ve manevi düşüşü başlamış olur” (Köroğlu, 2015: 126). Hulki Bey, Cingözoğlu’nun zorlama ve manipülasyonları ardından görevinden istifa ederek ticaret hayatına atılmak üzere Rum gençle beraber İstanbul’a taşınır. Yaşadığı yasak aşk neticesinde karısını boşaması, yaptığı ticari işlerde dolandırılması, uğrunda rüşvet aldığı evini satıp Batılı tarzda bir apartman dairesinde Prodromos ile yaşamaları, sosyal çevresinin ahlaki yönden düşük, menfaatçi ve birbirini kollayan gayrimüslimlerden ibaret kalması onun hayatında yaşadığı yıkımın temel gerekçeleri olur.

Cingözoğlu’nun kendisi ve çevresindeki gayrimüslimlerin nüfuzunu ve maddi gücünü kullanarak zor durumdaki Türklerden çıkar elde etmesi dönem içindeki azınlıkların gücüne işaret eder. Romanın kişi kadrosunda yer alan azınlıkların karaborsacı, vurguncu, dolandırıcı, hayat kadını gibi tipler olması romandaki gerilim unsurunu sağladığı gibi toplumsal hayat-taki idari, ekonomik ve ferdî yozlaşmanın ana sebepleri şeklinde sunulur. Kurgunun sağlam bir neden-sonuç ilişkisine dayandırılarak dönemin sosyal gerçekleri etrafında milliyetçi bir tutumla inşa edilmesi ise kurmaca ile gerçeklik arasındaki mesafeyi daraltarak eseri sosyolojik bilgiler de aktaran bir metne dönüştürür. Kurgunun sonlarına dek bireysel çatışmalar ve münferit ilişkiler etrafında ilerleyen maddiyat odaklı olaylar, romanın sonlarına doğru

toplumsal ve manevi bir vurguya evrilir. İflasın eşiğine gelmesiyle olayların iç yüzünü çözen Hulki Bey, içinde bulunduğu muhiti terk eder ve Mütareke yıllarının işgalci ortamında yenisinden milliyetçi bir tutuma bürünür (Tarım, 1986: 33). İçsel bir hesaplaşma ardından eski inancına, değerlerine ve hayatına dönmeye çalışır: “Sonra muhâsebe-i ömrünü yaptı. Çocukluğu Balkanlarda geçen gençliğini tahassürle yâd etti. Sonra Nevşehir’de başlayan fasl-ı hayatına geldiği vakit başı döndü, gönü bulandı; daha sonra gayr-ı ihtiyari gözlerinden fırlayan iki damla yaş yerde çimenlerin üzerine yuvarlandı..” (Talu, 1926: 129). Burayı önemli kılan nokta, azınlıkların içtimai hayata verdikleri her türden zarara rağmen Türk milletinin karşıt bir reaksiyon verebilme potansiyeli ve/ya kabiliyeti taşımasıdır. Sonuç olarak *Gün Batarken* romanı, Talu’nun ulusçu bakışı ve ülkenin savaşta olması nedeniyle kozmopolitliğin köksüzlüğe eleştirildiği tutuma uygun bir içerik sunmaktadır.

Yazarın 1925 yılında yayımladığı *Kan ve İman* romanı, *Gün Batarken* romanıyla benzer bir bakış açısıyla kaleme alınır. Eser, Mütareke yıllarındaki seferberlik durumunu, İstanbul’dan Anadolu’ya giden vatansever Türklerin yaşadıklarını trajik ve epik bir sunumla işler. Gençliğin en güzel yıllarını savaş cepheleri ve direniş çetelerinde geçiren erkeklerin yanı sıra mücadeleye aktif olarak katılan kadın ve yaşlılar da kişi kadrosu içinde tipik özellikleriyle öne çıkarılır. *Gün Batarken* romanında tematik düzlemde işlenen vatan sevgisi, *Kan ve İman*’da eserin temel meselesine dönüşür. Bu romanda muhtelif azınlıklara mensup tipler, işgalci güçleri açıktan destekleyen bir işleve sahiptir. Şahıslardan ziyade milletler karşıt güç olarak tanıtılır. Savaş yıllarının olumsuz yaşantılarının merkezinde doğal olarak farklı milletlere mensup kişiler bulunur. Örneğin Yunan işgal kuvvetleri komutanlarından Venizelos, köylü Hanife’ye tecavüze kalkışır. Bunun üzerine komutanı öldüren genç kız, babasıyla beraber başka bir köye kaçır. Bu köyde Hasan Dede’yle tanışır ve hem kız hem de Hasan Dede İzmir müdafaasına katılırlar (Talu, 1988: 59-64). Alışlagelen asker profili dışına çıkan kız ve yaşlı tiplerinin silah kuşanması Millî Mücadele Dönemi’nde yaş, cinsiyet fark etmeksizin Türk milletinin bütünleşmesini temsil eder. Romanın kişi kadrosu içinde öne çıkarılan birçok şahıs, direniş esnasında ya şehitlik mertebesine ulaşır ya da gazi olur. İşgal kuvvetleri karşısında galip gelen Türk ordusunun İzmir’de karşılanma merasimi esnasında trajik bir olay daha yaşanır. Halk arasına karışan bir Ermeni, süvari alayının üzerine bomba atar. Hasan Dede’nin tevekkül ve mutlulukla karşıladığı şehadeti, romanda vurgulanan vatan sevgisi ve fedakârlık duygusunun çarpıcı bir örneği olarak değerlendirilebilir. Eserin kurgusal ve tematik yapısı göz önüne alındığında seferberlik yıllarındaki azınlıkların milliyetçi bir tavırla, işgal kuvvetlerine açıktan destek verdikleri gözlemlenir. Bu yönleriyle *Kan ve İman* romanındaki azınlıkların bireysel ve toplumsal düzeyde karşıt güç olarak tasvir edildikleri söylenebilir. Savaş temalı eserleri dışında yabancı milletlerden kişileri çokkültürlülüğe hizmet eden tipler olarak olumlayan Talu, bu romanlarında doğal olarak azınlıkları karşıt güç olarak eserlerine dâhil eder. Böylelikle kozmopolitliğin hem ideal bir toplum tahayyülüne hem de köksüzlük düşüncesine müsait bir söylem yaratır.

Ercüment Ekrem Talu’nun romanları dışında hikâye, fıkra, vodvil türündeki eserlerinde de azınlıkların yaşantıları ve toplumsal hayat içindeki konumlarına dair benzer bilgiler verdiği görülür. Örneğin *Sevgiliye Masallar* (1925) kitabındaki hikâyelerde yer alan azınlıklar, kişi

kadrosu içerisinde ya yardımcı karakter ya da figüratif/dekoratif unsur işlevindedir. Yazar, öykülerde daha çok Rum kadın tiplerine odaklanarak savaş ortamı neticesinde beliren ahlaki düşkünlükleri dönemin sosyal şartları etrafında gerçekçi, komik olaylarla çapıcı şekilde işler.

“Acaba Kimdi?” hikâyesi, Rum kökenli evli bir çift ile Alman Askerlerinin seferberlik yıllarında yaşadıkları üzerine kurgulanır. Savaş yıllarında kocası Yunanistan’a kaçan Harikliya adlı Rum kadının, Alman askerleriyle olan gayrimeşru ilişkisi, seferberlik ilan edilir edilmez Yunanistan’a kaçan Rum kunduracı Pavli’nin Alman askerlerle tesadüfen karşılaşp onların çapkınlık hikâyelerini dinlemeleriyle ortaya çıkar.

Pavli’nin yüreği helecanla çarpmaya başladı. Bu mahalle, kendi mahallesiydi. Öteki zabıt:

- Tuhaf! dedi. Ben de o mahallede oturdum. Fakat sizden evvel olacak!

- İhtimaldir. Lakin ne keyifli mahalle idi, değil mi? Hususuyla kadınları ne kadar güzel ve ne kadar alçak gönüllü. Bir iki okka şeker mukabilinde hemen hepsiyle düşüp kalktım.

Bu sözler üzerine, başkaları lakırtıya karışarak, o semtin kadınları hakkında birçok dedikodu yaptılar. (Talu, 1925a: 96)

Alıntıdan yola çıkarak onun Pavli’nin ailesini geride bırakacak kadar bencil ve korkak bir kişiliğe sahip olduğu, Harikliya’nın ise kocasının yokluğunda arzu ve isteklerine yenik düşen, basit maddi çıkarlar için tanımadığı erkeklerle birlikte olan düşkün bir kadın profilinde işlendiği görülür. Hikâyeyi tematik yönden önemli kılan nokta, savaş dönemlerinde insanların ahlaki yönden evrensel değer yargılarına ters düşen eylemlerde bulunmaya daha meyyal bir kimliğe bürünmeleridir. Yine aynı eserde yer alan “Sevgilimin Yanağı” adlı hikâyede de benzer bir aldatma olayı yaşanır. Kalyopi isimli Rum kadın eczacılık yapan Rum eşini Cemal Bahir adlı bir Türk’le aldatır. Kaldı ki bu ilişki ahali tarafından da bilinmesinin yanında Rum adamı da oldukça rahatsız etmektedir: “Memleket mahâfilinde, Cemal Bahir Bey’le, Rum eczacının şirin ve esmer karısı Kalyopi’nin münasebetini bilmeyen yoktu. Yalnız reçetelerin kinfet yazılarla muhtelif ilaç kavanozlarının arasında kendini gaip etmiş olan zevç hiçbir şeyden agâh değildi yahut agâh olmasını istemiyordu” (Talu, 1925a: 184-185). Her iki hikâye, kozmopolitliğin barışçıl, ideal bir toplum arzusunun savaş ortamıyla ortadan kalkması durumunda toplumda yaşanacak etik yahut ahlakî düşkünlüğü örnekler. Ayrıca eser, kozmopolit bakışın gerilim unsurlarından olan yerli ve yabancı çatışması yanında aynı dine inanan, benzer medeniyet dairesine dahil gayrimüslimlerin de birbirlerine verdiği zararları göstererek kuramın amaçladığı birbirine saygılı, insanî değerlerin öncelendiği bir yapının önemine dair bir örnek şeklinde değerlendirilmeye müsaittir.

“Acaba Kimdi” hikâyesinden farklı olarak “Sevgilimin Yanağı”nda yasak aşkın aktörleri yazar tarafından komik duruma düşürülerek cezalandırılır. Kalyopi bir köpeğin saldırısına uğrayıp güzelliğini kaybeder. Yazar, evli kadınla yasak aşk yaşayan Cemal Bahir’i ise sevgilisinin yanağına kocasının kaba etinden parça yapıştırılması şeklinde cezalandırır. Böylece Cemal Bahir’in, kızı her öptüğünde midesi bulanır. Başkışiler aracılığıyla gerçekleşen toplumsal yozlaşma eleştirisi, aldatma eyleminin bir bedelinin olacağı mesajını verir. Aldatma ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz tecrübeler ışığında tasarlanan kurgusal ve tematik yapı, kişi kadrosunda yer alan tiplerin gayriahlaki davranışlarıyla toplumsal deformasyonun somut

örneklerine dönüşür. Hikâyelerdeki tarihî/sosyal zaman göz önüne alındığında işlenen olayların, dönemin içtimai hayatında yozlaşmadan kaynaklı aksaklıklara ışık tuttuğu ve dolaylı da olsa bunlara çözüm önerileri sunduğu söylenebilir. Olayların öznesinde hem yerli hem de yabancı kökenli kişilerin yer alması kozmopolitlik açısından dikkate değerdir.

Teravihten Sahura adlı kitabın “Yeni Hizmetçi” hikâyesinde olaylar Nevin Hanım, eşi Sermet Bey ve Kalyopi etrafında cereyan eder. Eve hizmetçi olarak alınan Rum asıllı Kalyopi, dedikoduyu seven, dış görünüşüne önem veren bir tip olarak tanıtılır. Bozuk Türkçesi ve şiveli dil kullanımlarıyla konuşturulan Kalyopi, evin hanımına daha önce yanında çalıştığı Melahat Hanım isimli zengin avcısı bir kadından verdiği havadislerle Sermet Bey’in kendisini aldattığını tesadüfen öğrenir. Kalyopi, Nevin Hanım’la dedikodu maksadıyla muhabbet ederken Melahat isimli düşkün bir kadının evinde verdiği partilere, eğlencelere katılan beylere dair gördüklerini ve duyduklarını aktarır. Konuşmada tafsilat arttıkça Nevin Hanım işin iç yüzünü anlar ve korktuğu başına gelir:

Melahat Hanım en ziyade kimi severdi?

- Evveli var imis bir Pasa. Ne zaman Pasa gitmiş Evrupa’da, Postule ne? Var imis bir Sermet Bey. Ma çok eyi bir mösyö! Kibar, zengin. Poli katus perepi. (...)

- Tüccar imis... Ma çok zengin! Âbid Han’ında grafeio var imis... Yazıhane! (Talu, 2021b: 22)

Kocasının kendisini aldattığını öğrenen Nevin Hanım, önce Kalyopi’yi işten kovar. Kurgu neticelenirken Nevin Hanım’ın Sermet Bey’e bu yasak ilişkiden haberdar olduğunu söylediği anlaşılır. Sermet Bey ise durumdan pişmanlık duymak yerine havadisi veren kişiye öfkelenir ve hikâye ucu açık şekilde sonlandırılır: “Hay Allah belasını versin! Melahat’la düşüp kalktığımı hangi ağzı kara bizim kadına haber verdi? diye düşünür durur” (Talu, 2021b: 22). “Yeni Hizmetçi” hikâyesinde toplumsal yozlaşmanın yine gayriahlaki ilişkilerle ortaya çıkan bir örneği işlenir. Tesadüflerle biçimlenen olay örgüsünde ders verici bir içerik okurların dikkatine sunulur. Azınlık mevzuu açısından Rumların dönem içerisinde hizmetçi olarak da çalıştığı görülür. Kişilik özelliği olarak dedikoduyu seven, gösterişe önem veren bir tip yaratımı dikkat çeker. Kalyopi üzerinden çizilen hizmetçi tipi, o dönemde Rumların hizmet sektöründe çalıştığı ve hizmetçilik yapsalar da dış görünüşlerine önem verdiklerini gösterir. Şimdiye dek işlenen Rum tiplerinin aksine sosyal sınıf yönünden daha alt tabakada bulunan birini kişi kadrosuna dahil etmesiyle Talu’nun azınlıkları tarafsız ve ayrıntılı şekilde eserlerine taşıdığı söylenebilir.

Kız Ali kitabında yere alan “Yarı Yarıya” hikâyesinde at yarışına meraklı Azeri genç Mirza Bakır Tebrizî ile Yunan asıllı fırsatçı, varlıklı pastırma tüccarı Ürgüplü Haralambo arasında geçen dolandırıcılık olayı ironik bir üslupla konu edilir. İstanbul’da düzenlenen at yarışı için ortak olarak satın aldıkları atın yarışı kazanması neticesinde Haralambo, Mirza Bakır’a hak ettiği yarı payı yaptığı kurnazlıkla vermez:

- Eyle olduh da, müçafatın da yarısı özümün olur.

- İşte bunda yanıliyon dostum! Sözüm oğa, hayvan yarı be yarı bizim değil mi? Bi temsil, gafası benim, guyuğu da senin eyle mi?

(...)

- Beli!

- O hâlde, ne parası istiyorsun, gardaş? Senin hissen olan guyruk benim malım olan gafadan soğra galdı. Mükâfatın tamamı da benim... On para alacağın yoh! (Talû, 2021b: 166)

Atın kafasının kuyruğundan önce yarışı tamamlamasını bahane ederek yaptığı laf cam-bazlığıyla ikramiyenin tamamını kendisine alan Haralambo, bu tavrıyla fırsatçı, dolandırıcı bir tip olarak çizilir. Kurgu başındaki zengin tüccar özelliği ile sondaki vurgunculuğu, romanın toplumsal ortamı içinde Rumların para düşkünü olduklarına dair genel kabule karşılık gelir. Tematik bakımdan hak, adalet, toplumsal yozlaşma gibi kavramların öne çıkarıldığı hikâye evrensel değerlerin önemine işaret ederek kozmopolit düşüncenin de öncelediği bu kavramlara dolaylı göndermede bulunur.

Talû'nun külliyyatı içinde azınlıklara sıklıkla yer verdiği bir tür de fıkralarıdır. *Güldüren Kitap* adıyla beş hikâyesini ve fıkralarını bir araya getirdiği eserde; Rum, Ermeni, Yahudi tiplerini merkezi figüre dönüştürür. Kullandıkları bozuk Türkçe ve yabancı kelimelerle komik unsurunu pekiştiren bu tipler gerek kendi aralarında gerekse Türk ya da Müslümanlarla olan ilişkilerinde yanlış anlaşılmalara, söz oyunları ve güldürü odağında kurgulanan çeşitli karşıtlıklarla okurların eğlenmesini, iyi vakit geçirmesini sağlayacak bir içerik yaratırlar. Hikâyeler, yazarın diğer eserlerindeki hikâyelerle benzer bir yapıdayken fıkralar genellikle diyaloglardan ve tek paragraftan oluşur. Yer yer müstehcen ve argo söylemlerle desteklenen dil kullanımları azınlık tiplerinin yaşam ve düşünüş biçimlerine dair eğlendirici bilgiler verir. Dürüst, işini hakkıyla yapmaya çabalayanlar yanında paragöz, kurnaz, milliyetçi, şekilci gibi özelliklerle karakterize edilen azınlıklar, sosyal sınıf tasnifinde çoklukla orta ya da üst zümreye mensup kişilerdir. Fıkralardaki azınlıkların kişisel özellikleri ve toplumdaki statüleri dikkate alındığında diğer eserlerle tipolojik manada tutarlı bir yapının ortaya çıktığı görülür.

Hikâye ve fıkra türünün romana nazaran hacimce kısalığı ve kurgu sonlanırken etkili, çarpıcı şekilde bitirilme özelliğini ustaca kullanan Talû, gündelik hayat içindeki sıradan insan tipini olabildiğince nesnel ve mizahi şekilde ele alır. Kişilik özellikleri bakımından karşıt profildeki insanları hikâye ve fıkralarında buluşturan yazar, eserdeki realist tavrı, kişilerin kullandığı ağız özellikleri ile perçinler. Azınlıkların bozuk Türkçeleri, köylü Türklerin mahalli dil tercihleri ve üst zümreye mensup Türklerin süslü, sanatlı konuşmaları söz konusu dil ve gerçekçilik vurgusunun temel değişkenleridir.

Güldüren Kitap 'ta yer alan "Mazaltû'nun Muayenesi" hikâyesinde yanlış anlaşılmalara nedeniyle ortaya çıkan komik durumlar işlenir. Argo ve müstehcen söylemlerle desteklenen mizahi yapıda baştan sona gayrimüslimlerin ağız özelliklerine yer verilir. Olay, bir hastanede gayrimüslim karı-koca ile doktor arasında geçen komik diyaloglar üzerine kurulur. Hikâyede aktif rol alan şahısların tamamı gayrimüslimlerden oluşur. Muayene esnasında bozuk dil kullanımları neticesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar; çıplaklık, kurnazlık yapılarak muayene/ vizite ücretinin ödenmemesi ile komik bir hâl alır:

Yasfâci- (Hiddetli hiddetli) Allah'tan kork, be! Bööyle karyı karşında çıplak yörmeye için yerkeş üstelik para verir, be! Uğursuz oğlu uğursuzu! Bir de utanmazdan vizite istiyor, be!

Doktor- (Ağız açmadan, sade alık alık bakar.)

Yasfâci- (Karısına) Anda... Vamuz âllakâza... Veniki!..

(Kapıyı açıp çıkarken, doktora hitap ile) Sersen oğlu sersemi! Kimi kandırıyorsun?

Bana baksa a! Bende öyle yöz var mı? (Giderler) (Talu, 1927: 5)

Hikâyenin geneline bakıldığında azınlık tipleri içinde hem işini hakkıyla yapan bir doktor hem de kurnaz, köylü bir tipin kişilik özelliklerine değinildiği görülür. Alıntıyı önemli kılan noktalardan biri azınlıkların menfi davranışlarının sadece Türklere yahut Müslümanlara yönelik olmadığıdır. Ayrıca dil ve üsluptaki samimiyet ile argo kullanımlar eserdeki gerçeklik duygusunu olumlu biçimde destekler. Bu hikâye kozmopolitliğin hâkim olduğu bir toplumda kozmopolitizmin amaçladığı ideal toplum seviyesine ulaşılabilmesi neticesinde ortaya çıkacak sorunlara yönelik bir örnek olarak okunabilir.

Talu'nun fıkralarındaki güldürü unsurlarını hikâyelerindekine benzer biçimde tasarladığı görülür. Gündelik hayatın rutini içinde sıkça karşılaşılabilir olacak olaylar, mizahi bir üslup ve aynı zamanda şaşırtıcı sonlarla işlenir. Fıkraların kişi kadrosunda yer alan azınlıkların genellikle sıradan insan profiline uygun şekilde tasarlandığı dikkat çeker. Çoğu tüccar, köylü, ev kadını, talebe gibi tiplerden oluşan şahıslar; yanlış anlaşılmalara, söz oyunları, farklı kişilikteki tiplerin karşı karşıya getirilmesi gibi kullanımlarla kurgu içinde işlevsellik kazanırlar. Örneğin “Yahudi'nin Kederi” adlı fıkrada ölüm döşeginde son günlerini yaşayan Yahudi tüccarın ailesiyle yaptığı son konuşmanın ilerleyişi okur üzerinde öncelikle merak duygusu oluşturur, sonrasında ortaya çıkan şaşırtıcı sonla mizahi bir kimlik kazanır:

Buhuracı, ölüm döşeginde yatıyordu. Ailesi efradı, etrafına toplanmış, ağlaşıyorlardı.

Ümitleri tamamıyla kesilmiş olduğu bir dakikada hasta, başını çevirdi ve mırıldandı:

-Revbeka orada mı?

-Buradayım, kocacığım!

-Oğlum Salâmûn?

-Buradayım, baba!

-Meyşûn? Nesîm? İsak?

-Hepimiz buradayız.

Buhuracı'nın ferî sönmüş gözlerinden iki damla keder yaşı fışkırdı, başını duvardan tarafa döndürdü ve ikiler gibi dedi ki:

-Yazıklar olsun! Ben daha övülmeden mağazayı boş bıraktınız! (Talu, 1927: 61)

Ölüm-para hırısı üzerinden ilerleyen fıkra, trajik bir son bekleyen okuru komik bir söylemle şaşırtarak güldürmeyi başarır. Ömrünün son anlarında dahi maddi kaygılar güden Yahudi, temsili düzeyde azınlıkların para düşkünlüklerine örnek teşkil ederek sosyo-kültürel bir eleştiriye dönüşür. Azınlıkları çoğu eserinde kurnaz, hazırcevap olarak betimleyen yazar, benzer şekilde “Salâmûn'un Cevabı” adlı fıkrada da çocuk yaştaki Salâmûn'un dersteki başarısını kıvrak zekâsı ve mizahi üslubuyla iç içe verir:

Küçük Salâmûn çok çalışkan bir talebedir. Arkadaşlarının karşısında apışıp kaldıkları suallere daima o cevap verir, geçenlerde hayvanat dersinde, hoca yine sordu:

-Balıklar neden ebkem olurlar?

Kimse cevap vermiyordu. Salâmûn parmağını kaldırdı.

-Siz söyleyiniz, Salâmûn Efendi!

-Hoca Efendi! Sizin başınız suyun altında olduğu zaman lakırdı edebilir misiniz? (Talu, 1927: 66)

Fıkra türünün karakteristik özelliklerinden şaşırtıcı son, güldürücü bir muhtevaya sahip olması ve düşündürücü, farkındalık yaratıcı bir işleve sahipliği “Salâmûn’un Cevabı” adlı fıkra ile başarıyla örneklenir. Yazar, fıkra ile azınlık tiplerinin kurnazlığı, laf cambazlığı gibi kişilik özelliklerine küçük yaşlardan itibaren sahip olduklarını, üstelik bunu öğrenim hayatlarına yansıtmayı başardıkları mesajını verir. Talu’nun *Güldüren Kitap* eserinde benzer içeriğe sahip birçok fıkra bulunur. Örneğin; “O Ufak İş”, “Perdeler”, “Daha Kıdemli İmiş”, “Fazlasıyla Talep”, “Hahamla Papas” gibi fıkralarda da azınlık tiplerinin kendi ağız özellikleriyle konuşturuldukları, yaşam tarzlarına ve dinî inançlarına yönelik güldürü öğelerine komik unsuru ve kozmopolitan bir bakış etrafında odaklanıldığı görülür.

Ercüment Ekrem Talu’nun toplumsal meseleleri eleştirel bir tutumla işlediği *Erenler* (1921), modern tiyatronun vodvil türüne göre kaleme aldığı tek eseridir. Eserde yalanlar silsilesinin yol açtığı komik olaylar; kadın-erkek ilişkilerindeki bozulma, eğlence mekânlarındaki gayri-ahlaki ortam, devlet kurumlarındaki aksaklıklar, tarikatların sosyal hayattaki etkinlikleri gibi meseleler etrafında şekillenir. Eserde azınlık tipi olarak yer alan Manuk, Şemim-i Bar isimli bir eğlence mekânında ud çalarak geçimini sağlayan zeki, paracı fakat dost canlısı ve vefalı biridir. Sosyal statüsü bakımından orta sınıfa dâhil edilebilecek olan Manuk, kurgu içinde devlet kurumlarındaki bağlantılarıyla öne çıkar. Eserin başkışısı Refik’in karısından gizli şekilde ahlaki yönden düşkün kadınlarla gittiği mekânda aşırı alkol almasıyla karakolluk olması ve akabinde Manuk’un onu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarması söz konusu işlevselliğini örnekler:

Refik- Kafeste mi?

Safvet- Öyle ya, dün gece başımıza gelenleri unuttun mu?

Refik- Ben hiçbir şey hatırlamıyorum.

Safvet- (Gülerek) Elbette. Burnunun ucunu göremeyecek kadar sarhoştun.

Refik- Ne oldu? Biraz hatırlat bakalım!

Safvet- Ne olacak? Oturduğumuz barda o kadar gürültü ettin ki nihayet bizi de karıları da kapı dışarıya attılar. Bereket versin bizim Manuk Ağa’ya! Adamcağız komiseri tanıyormuş; karakolda bize kefalet etti de kurtulduk. Fakat karılar kaldı. (Talu, 2020: 7-8)

Nüfus çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede gayrimüslim Manuk’un Refik’i nezaretten çıkaracak güce sahip olması onun nüfuz sahibi, güvenilir ve sevilen biri olduğunu düşündürür. Ayrıca Manuk’un paracı biri olmasına rağmen bu işte rüşvet, şantaj gibi illegal yollara başvurmada Refik’e yardımcı olabilmesi Türk toplumu içinde azınlıklara yönelik toptancı bir karşıtlık bulunmadığını gösterir. Yapılan eylem her ne kadar ahlaki yönden sorunlu bir işi örtbas etmek olsa da Manuk’un yaptığı zor durumdaki bir dostu yardımcı olmaktır. Dolayısıyla eserin bu kısmından hareketle azınlık ve Türk milletlerinin çift yönlü olarak birbirleriyle olan iyi ilişkilerinin örneklediği söylenebilir. Çokkültürlülük, toplumsal birliktelik ve aynı coğrafyada beraberlik duygusunu vurgulaması bakımından bu eser kozmopolitliğin olumlandığı bir işleve sahiptir.

Talu’nun Türk edebiyatında tanınırlık kazanmasını sağlayan ilk eserler, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesine* öykünerek hikâyeleştirdiği *Evliyâ-yı Cedid* ve *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid*’dir. 1920 yılında *İleri* gazetesinde tefrika edilen *Evliyâ-yı Cedid* ile 1923’te *Vatan* gazetesinde tefrika olan *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid* eserlerinde Ercüment Ekrem Talu, “imârât, hayrat, örf-âdet, yaşayış, zevk, dans, müzik, eğlence, giyim, kuşam, oyun, alışveriş, dekorasyon, kutlamalar,

şenlikler vb. konularla ilgili çeşitli bilgileri gözlemlerine dayanarak, zaman zaman da bir öykü kurgusu içinde, nükteli bir biçimde yansıtarak bir dönem İstanbul'unu ebedileştirmiştir" (Doğan, 2003: 48). Her iki eser, dönemin sosyal yaşantısına birçok yönden ışık tutması yanında yeni yeni kullanıma geçen uçak, şimendifer, telefon, tramvay gibi teknolojik aracı tanıtmalarıyla da önem arz eder. Muhtevadaki folklorik unsurlar sayesinde halkın hem geleneksel hem de Avrupalı yaşantısı gözler önüne serilir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme çabalarının somut görünümüne bolca malzeme veren eserler; tüketim kültürünün ve burjuva yaşam tarzının tanıtılmasında işlevsellik gösterir. Toplam on yedi bölümden müteşekkil *Evliyâ-yı Cedit*'in ikinci ve üçüncü bölümlerinde azınlıklara ve Batılı yaşam tarzının getirdiği yeniliklere değinilir. Eserin ikinci bölümünde Beyoğlu'ndaki eğlence hayatı, kumar, tombala ve bilardo oyunları odağında Avrupalı hayatın somut görünümüne işaret edilir. Yazar-anlatıcı kimliğiyle Beyoğlu'ndaki ışıltılı yaşamı ve yeni oyunları tecrübe eden (Talu, 1920: 21-26) seyyahın anlattıkları, dönemin İstanbul'undaki Batılılaşma çabalarını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Kitabın üçüncü bölümünde ise Bolşevik ihtilalinden kaçarak Osmanlı'ya sığınan Rusların ve özellikle genç kızların yaşam biçimleri renkli manzaralarla tasvir edilir. Genç kızların güzelliklerinin sıkça vurgulandığı kısımda şarkıları, dansları, sahillerde yarı çıplak gezmeleri ve eğlence hayatındaki rollerine de yer verilir (Talu, 1920: 55-58). 1925 yılında kitaplaştırılan ve otuz üç bölümden oluşan *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedit* kitabında İstanbul'daki içtimai hayat yanında dönemin güncel meselelerinden biri olan Lozan Konferansı'na da değinilir. Yazarın hem sosyal hem de politik bir mevzuyu kurgusal bir metin içerisinde ele almasıyla ayrıca değer kazanan eser, özellikle sosyete kesiminin yaşantısı ve Batılı kadın imajına yönelik ayrıntılı betimlemeleriyle özgünlük kazanır. Evliyâ-yı Sâni adıyla kurguda yer alan yazar-anlatıcı, İstanbul'da yaşanan sefahat hayatını, burjuvazi ve tüketim kültürünü tasvir ettiği kadınlar üzerinden mizahi bir üslupla okurların dikkatine sunar. Sivri ve boyalı tırnakları, şık, zarif kıyafetleri, tango, vals, fokstrot danslarını bilmeleri, her mevsimde eğlenceler düzenlemeleri, çaya müptela oluşları, gül bahçeleri, Kadıköy ve Moda sahillerinde zaman geçirmelerine dair söyledikleri (Talu, 1925b: 17-23) ile anlatıcının azınlık ve üst zümredeki kadınların Türk kültürü üzerindeki etkilerinden dolayı da olsa bahsettiği düşünülebilir. Her iki eser kozmopolit bir devlette var olan birliktelik duygusunu, çokkültürlülüğün kazandırdıklarına emsal teşkil ederek yazarın külliyatı içinde ayrıca önem kazanır. Özetle Türk modernleşmesinin ve Batılı hayat tarzının yoğunlaştığı Cumhuriyet öncesinden ayrıntılı bilgi ve manzaralar sunan her iki eser, muhtevastaki milli ve Avrupalı unsurlarla yaşanan toplumsal dönüşüme ışık tutar. Dolayısıyla *Evliyâ-yı Cedit* ve *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedit* eserleri; özellikle Batılı kadın profili ve gündelik yaşamdaki yenilikler üzerinden azınlıkların Türk milleti üzerindeki tesirlerinin yetkin örneklerine dönüşürler.

Sonuç

Kozmopolitanizm, her ne kadar günümüzde popülerlik kazanmış bir kuram olsa da varlığı çok daha eskilere dayanmaktadır. Temelde ortak bir dünya devleti ve köksüzlük düşüncesi etrafında tartışılabilir da kuram ve kavram olarak insanlık tarihindeki gelişimlere paralel olarak birçok sosyal disiplinin temel çalışma konularından biri olur. Farklı milletlerden müteşekkil devletlerde işlevsel olarak etkileri görünen kozmopolitanizm, Ercüment Ekrem Talu'nun eserlerinde iki açıdan işlenir: Bunlardan ilki toplumsal fayda odağında tasarlanan ve ideal bir

toplum tahayyülünü eleştirel ve mizahi bir içerikle işlediği eserleridir. Diğeri ise Milli Mücadele Dönemi'ndeki savaşlar ve bunların yarattığı atmosferle ortaya çıkan kozmopolitliğin köksüzlükle bağdaştırıldığı düşüncesini destekleyen eserleridir. Yazarın modernleşme yanlısı olmasına rağmen milli hassasiyetlerinden kopmayışı, kozmopolitliğin hem savununu hem de yergisine uygun eserler vermesine neden olur. Bu durumu bir tutarsızlık olarak değil de bir zenginlik olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Kaldı ki Türk mizah edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Talu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'ne tanıklık etmiş, yaşadığı çağın güncel meselelerine dair çokça edebî ve politik içerikli eser verir. Gazete yazısı, roman, hikâye, fıkra, şiir gibi birçok türde kalem oynatan Talu, sanat anlayışı bakımından toplumcu, yenilik taraftarı ve inkılapçı bir tutum sergiler. Akli ve toplumsal faydayı önde tutarak halkın her kesiminden insanı realist bir yaklaşımla eserlerine taşır. Sanat anlayışını mizah üzerine inşa eden yazar; kadın-erkek ilişkilerindeki yozlaşma, yanlış Batılılaşma, din sömürüsü, azınlıkların içtimai hayattaki konumları, kadın, vatan sevgisi, milli değerlere yönelik farkındalık yaratma gibi konu ve temalarla külliyatında ortak bir kompozisyon oluşturur.

Sosyal ve tarihsel gerçeklik, kurmaca ile nesnelliğin sınırlarını daraltarak Talu'nun metinlerini tarihî belge hüviyetine yakınlaştırır. Sunulan içerik, sağladığı sosyo-kültürel boyutlarla didaktik özellikler de kazanır. Ders verme ve toplumu bilinçlendirme amacıyla popüler, komik ve çarpıcı olaylar oluşturulan zıtlıklar çevresinde işlenir. Söz konusu zıtlıkların en belirginlerinden biri Türk milletinden olan kişilerle azınlıkların karşı karşıya getirildiği kısımlardır. Daha çok Rum, Ermeni, Yahudileri eserlerinde karşıt güç olarak tasarlayan Talu, bu şahısları sosyal statüleri, zenginlikleri, sosyal hayata katkıları ve milli mücadele karşıtlıklarıyla olay örgüsüne dâhil eder. Ayrıca köylü-kentli, zengin-fakir, ahlaklı-düşkün, özentili-millî değerleri benimseyen kişiler de yine yaratılan çatışma unsurlarının belli başlı özneleri konumundadır. İncelemeye konu eserlerde yaratılan azınlık tipleri, Türk toplumundaki kozmopolit yapıya hem değer katan hem de milli kimliklerini muhafaza eden bir görünüm sergiler. Yazarın kimi eserlerinde dürüst, gururlu, çalışkan ve ahlaklı azınlıklar da yer alır. Türk mirasyedi yahut özentili tipler tarafından çoğu münferit menfi deneyimler yaşayan bu tiplerin mevcudiyeti, eserlerde azınlıklara yönelik objektif bir tavrın varlığına işaret etmesi yönüyle anlamlı görünür. Ayrıca eserlerde, Doğu milletlerine mensup azınlıklara din ve kültür paydaşlıklarıyla olumlanarak yer verildiği görülür. Talu'nun I. Dünya Savaşı yılları ve sonrasındaki Millî Mücadele Dönemi'nde geçen kimi romanlarında ise azınlıkların Türk milletine yönelik düşmanlığı; işgalci kuvvetlerle yaptıkları iş birliği, orduya katılmama, başka ülkelere kaçma ve düzenledikleri eylemlerle somutluk kazanır. Bu noktada yazarın ulusçu bir bakış açısına yönelerek evrensellikten ziyade yerelliğe odaklandığını ve dolayısıyla kozmopolitliği olumsuz bir unsur olarak değerlendirdiği anlaşılır.

Ercüment Ekrem Talu, Cumhuriyet öncesi ve sonrasına tanıklık ederek deneyim ve izlenimlerini sosyal gerçeklikten kopmadan işler. Bu çalışmada odağa alınan kozmopolitanizmin daha çok azınlıkların içtimai hayattaki rollerine dair verdiği bilgiler; modernleşme gayretleri, yaşanan kültürel dönüşümdeki etkileri, Osmanlı Devleti'nin dağılma ve yeni rejimin ilanı süreçlerinde takındıkları tavrı çarpıcı şekilde gözler önüne sermesi gibi faktörlerle anlam kazandığı söylenebilir. Son tahlilde eserlerinden hareketle Talu'nun daha müreffeh, çağdaş bir toplum ve devlet mevcudiyeti için evrensel ve yerel değerlerden kopmadan köklü kozmopolitliği hedeflediği söylenebilir.

Notlar

- 1 Söz konusu değişkenler farklı çalışmalarda ayrıntılı şekilde incelendiği için bu çalışmada tekrar edilmeyecektir. Bu hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için anılan çalışmalara (Arabacı, 2013; Çetin, 1995; Ener Su, 2019; Evis, 2022; Karaca, 2005; Oymak, 2017; Özen, 2020; Yücebaş, 1957) bakılabilir.
- 2 Müslüman azınlıklar kavramı, Türk tarihi içinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar pek de kabul görmeyen, tartışmalara konu olan bir husustur. Gerek İslam hukukuna dayalı yönetim şekli gerekse de mevcut toplumsal birliktelik; Arap, İranlı, Boşnak, Çerkez gibi milletlere mensup kişileri "Millet-i İslamiye" adıyla ortak bir kimlikte buluşturur. Anılan milletlerin azınlık konumuna geçmeleri ise milliyetçilik akımının tüm dünya genelinde yaygınlık kazanarak Osmanlı sınırları dâhilindeki milletlerin bağımsızlık amacıyla kurdukları zararlı cemiyetler, çıkarılan isyanlar ve I. Dünya Savaşı'nda devlet karşısında oluşturdıkları ittifaklarla somutlaşır.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale, orijinal veriler temelinde hazırlanmış özgün bir araştırma makalesidir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup başka bir yere yayımlanmak üzere gönderilmemiştir. Yazar, araştırma sürecinde etik ilkelere ve kurallara uymuştur.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci yazar %100.

Etik komite onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Finansal destek: Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: Research it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process.

Contribution rates of authors to the article: First author %100.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Support statement (optional): No financial support was received for the study.

Conflict of interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

- And, M. (1969). *Geleneksel Türk tiyatrosu: Kukla karagöz ortaoyunu*. Bilgi.
- Appiah, K. A. (2017). *Kozmopolitizm* (F. Gülfidan, Çev.) Nika.
- Arabacı, H. (2013). *Ercüment Ekrem Talu'nun romanlarında mizah* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayhan, S. (2008). *Türk romanında azınlıklar (1872-1950)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bali, R. N. (1998). Cumhuriyet döneminde azınlıklar politikası. *Birikim Dergisi*, 115, 80-90.
- Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture and Society*, 19(1-2), 17-44.
- Beck, U. and Grande E. (2007). Cosmopolitanism; Europe's way of crisis. *European Journal of Social Theory*, 10(1), 67-85.
- Beecroft, A. (2015). *An ecology of world literature: From antiquity to the present day*. Verso.

- Benhabib, Ş. (2017). *Buhran çağında haysiyet*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, A. (1995). Ercüment Ekrem Talu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 11, 274-276.
- Demircan, S. (2015). Bireysel yozlaşmanın romanı “Kundakçı” üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 320-331.
- D’haen, T. (2021). Thinking about cosmopolitanism, *Journal of Latin Cosmopolitanism and European Literatures*, 5, 73-79. <https://doi.org/10.21825/jolcel.v5i0.18314>
- Doğan, A. (2003). Evliyâ-yı cedit ve zeyl-i evliyâ-yı cedit adlı eserlerde halk bilimsel öğeler. *Millî Folklor*, 15(58), 47-57.
- Duva, Ö. (2022). Modernliğin krizine bir çözüm denemesi olarak kozmopolitanizm: Foedus amphyctyonum ve dünya yurttaşlığı. *Bilgi Dergisi*, 24(1), 268-293. <https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1112088>
- Ener Su, A. (2019). Ercüment Ekrem Talu. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talu-ercument-ekrem>
- Evis, A. (2022). Ercüment Ekrem Talu’nun Kız Ali adlı kitabındaki eleştirel tavrın tematik görünümü. H. Kaplan, A. Haşimi (Ed.), *Ağız ve Dil Araştırmalarına Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Jale Öztürk’e Armağan* kitabı içinde (s. 203-219) Sonçağ.
- Gould, R. (2008). How newness enters the world: The methodology of Sheldon Pollock.” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 28(3), 533-557.
- Görüroğlu S. ve Güneş, M. (2023). Mülteci krizini yeniden düşünmek: Kozmopolitanizm ve farklılığın meşruiyeti. *Journal of Politics, Economy and Management*, 6(2), 83-94.
- İstanbul Alisbah, E. (2022). Yurtsever bir evrenselciliğin imkânı: Kwame Anthony Appiah’ta kısmi kozmopolitanizm. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(66), 492-2499.
- Kara, E. (2009). *Ercüment Ekrem Talu’nun hikâyelerinde kadın-erkek ilişkilerinin mizahi dille eleştirisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, A. (1993). *Ercüment Ekrem Talu’nun edebiyat ve basın dünyasındaki yeri* [Yayınlanmamış doktora tezi] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadeniz, M. (2021). Sunuş. *Gün doğmayınca* içinde (s. i-viii) Sonçağ.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). *Osmanlı millet sistemi -mit ve gerçek-*. Klasik.
- Koroğlu, E. (2015). Ercüment Ekrem Talu’nun gün batarken ve kan ve iman romanlarında birinci dünya savaşı. *Kitaplık*, 178, 122-135.
- Scheffler, S. (1999). Conceptions of cosmopolitanism. *Utilitas*, 11(3), 255-276. <http://dx.doi.org/S0953820800002508>
- Öktemgil Turgut, C. (2018). Meşhedî’nin tefrikalarda unutulmuş maceraları: “Meşhedî Anadolu’da” ve “Meşhedî harp muhabiri”, *Turkish Studies*, 13(5), 363-374. <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish-Studies.12810>
- Özen, İ. (2020). Şair kimliğiyle Ercüment Ekrem Talu. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 47, 109-130.
- Özyurt, C. (2009). Toplumı yeniden düşünmek: Kozmopolitanizm ve çokkültürlülük. *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 58-86). Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Talu, E.E. (1920). *Evliyâ-yı cedit*. İkbal.
- Talu, E.E. (1925a). *Sevgiliye masallar*. Marifet.

- Talu, E.E. (1925b). *Zeyl-i evliyâ-yı cedid*. Kanaat.
- Talu, E.E. (1926). *Gün batarken*. Ahmet Kâmil.
- Talu, E.E. (1927). *Güldüren kitap*. Türk Neşriyat Yurdu.
- Talu, E.E. (1943). *Meşhedi ile devri âlem*. Semih Lûtfi.
- Talu, E.E. (1988). *Kan ve iman*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Talu, E.E. (2020). *Erenler*. Sonçağ.
- Talu, E.E. (2021a). *Gün doğmayınca*. Sonçağ.
- Talu, E.E. (2021b). *Teravihten sahura & Kız Ali*. (2. baskı) Sonçağ.
- Talu, E.E. (2023). *Kundakçı*. Sonçağ.
- Tarım, R. (1986). Ercüment Ekrem Talu'nun romanlarında Millî Mücadele [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarım, R. (2022). Kurgu mu, gerçek mi: Ercüment Ekrem Talu'nun bir kahramanı üzerine. T. Doğan ve A. F. Özkan (Ed.) *Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan Sosyal ve Beşerî Bilimler: Türk Dili ve Edebiyatı* içinde (s. 9-20) Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Tarrow, S. (2008). Köklü kozmopolitler ve ulusötesi aktivistler. Y. D. Çetinkaya (Ed.) *Toplumsal Hareketler; Tarih Teori ve Deneyim* (G. Doğduaslan, Çev.) kitabı içinde (s. 113-141) İletişim.
- TDK (2024). *Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tek, Z. (2021). Mütareke dönemi mizah edebiyatında haraşo (beyaz Rus kadını) imgesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 345–372. <https://doi.org/10.16985/mtad.1029207>
- Verbaal, W. (2019). "Reconstructing literature. reflections on cosmopolitan literatures. *Journal of Latin Cosmopolitanism and European Literatures*, 1, 1-15. <https://doi.org/10.21825/jolcel.v0i1.11404>
- Yüşebaş, H. (1957). *Bütün cepheleriyle Ercüment Ekrem*. Ahmet Halit.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).